

Razvoj bralne pismenosti in vloga ŠSD

Razvijanje izvršilnih funkcij in bralna pismenost

MAJA NOVLJAN, Osnovna šola Bičevje Ljubljana
maja.novljan@guest.arnes.si

● **Povzetek:** Bralna pismenost vključuje različne veščine in dejavnosti, ki jih moramo razviti, da lahko preberemo informacije, ki so podane na različne načine; vključuje tudi zmožnost njihovega razumevanja, kritično vrednotenje in uporabo prebranega. Temelj dobro razvite bralne pismenosti je dobro obvladovanje tehnike branja in različnih strategij učenja. Pri tem imajo pomembno vlogo t. i. izvršilne funkcije, saj so učenci z dobro razvitimi veščinami na tem področju učinkovitejši pri učenju.

V prispevku bom opisala izkušnjo, ki sem jo pridobila pri sodelovanju v raziskavi, ki jo je vodila Mateja Hudoklin. Rezultati raziskave še niso dostopni javnosti, zato bom v svojem prispevku opisala svoje razmišljanje in vtise o vplivu aktivnosti na izboljšanje bralne pismenosti učencev naše šole, ki so sodelovali v raziskavi.

Ključne besede: bralna pismenost, izvršilne funkcije, učinkovitost učenja, učne strategije.

Development of executive functions and reading literacy

● **Abstract:** Reading literacy includes different skills and activities which one needs to develop in order to read the information provided in different ways; it comprises the ability to understand, assess in a critical way and use the information read. A solid basis for well-developed reading literacy is a good mastery of both reading technique on one hand as well as different learning

strategies on the other hand. An important part of this process is the so called executive functions which mean that students who possess well-developed skills in this field perform better in their learning.

The article describes my experience when I took part in Mateja Hudoklin's research. The results have not been published yet and that is why I will focus on my own opinion about the influence of the undertaken activities in reading literacy (with students who took part in the research) at our school.

Key words: reading literacy, executive functions, the efficiency of learning, learning strategies

Opredelitev pojmov bralna pismenost, učenje učenja, izvršilne funkcije

Ob vključitvi šole v projekt Opolnomočenje učencev z izboljšanjem bralne pismenosti in dostopa do znanja se mi je pogosto postavljalo vprašanje, kaj zajema izraz bralna pismenost. Različni avtorji so ga različno opredelili, čeprav je med njihovimi opredelitvami precej skupnih točk. Sama pojem razumem kot precej široko področje, ki vključuje različne veščine in dejavnosti od branja besedila, njegovega razumevanja, kritičnega vrednotenja, do nadaljnje uporabe informacij, ki jih zajema neko besedilo.

Glede na to, da večina šolskega učenja vključuje branje, je zelo pomembno, da učenci najprej dobro usvojijo samo tehniko branja, dobro razumejo prebrano in to tudi kritično ovrednotijo. Vse to postopoma razvijamo pri pouku slovenščine, prav tako pa tudi pri vseh drugih predmetih.

Dobro razvito branje z razumevanjem je torej glavni pogoj za razvoj kompetence učenje učenja. Vključuje zmožnost organiziranja in usmerjanja lastnega učenja ter učinkovito upravljanje s časom in informacijami. Učeči se posameznik se mora zavedati svojih potreb in procesa učenja, znati mora premagovati ovire in imeti razvite strategije pridobivanja, procesiranja in asimilacije novega znanja in spretnosti. Pri spodbujanju razvoja omenjene kompetence pri učencih je učiteljem lahko v veliko pomoč poznavanje in uporaba različnih strategij učenja; učinkovito učenje iz pisnih virov lahko razvijamo z uporabo različnih bralnih učnih strategij (povzeto po Pečjak, Gradišar, 2012).

Pomemben vidik učinkovitega učenja so tudi dobro razvite izvršilne funkcije. Tega izraza pri nas ne uporabljamo pogosto in je še razmeroma nov. Učitelji pogosto poročajo, da imajo v razredu učence, ki so pri svojem delu nesamostojni, imajo težave z načrtovanjem svojega dela, z organizacijo gradiva in učenja, z začenjanjem

izvajanja dejavnosti, ne vedo, kje naj se lotijo neke naloge in kako, pogosto pozabljajo domače naloge, šolske potrebščine in podobno. Taki učenci imajo težave na področju izvršilnih funkcij in so v razredu prepoznavni veliko prej kot drugi, ki nimajo takšnih težav, imajo pa morda primanjkljaje na posameznih področjih učenja.

Strokovnjaki v tujini že dalj časa namenjajo pozornost raziskovanju teh težav in jih izpostavljajo kot poseb-

Učitelji pogosto poročajo, da imajo v razredu učence, ki so pri svojem delu nesamostojni, imajo težave z načrtovanjem svojega dela, z organizacijo gradiva in učenja, z začenjanjem izvajanja dejavnosti, ne vedo, kje naj se lotijo neke naloge in kako, pogosto pozabljajo domače naloge, šolske potrebščine in podobno. Taki učenci imajo težave na področju izvršilnih funkcij.

no področje, ki pomembno vpliva na učno uspešnost učencev.

Hart in Jacobs (1993, v Hudoklin, 2011: 177) izvršilne funkcije opredeljujeta kot veščine, ki nam pomagajo usmerjati pozornost in izbirati med različnimi aktivnostmi in nalogami. Izvršilne veščine vključujejo načrtovanje, organizacijo, uravnavanje časa, delovni spomin in metakognicijo. Omogočajo uravnavanje lastnega vedenja. Iz navedenega izhaja, da so te spretnosti pomembne za uspešnost pri šolskem delu in učenju, ki je precej kompleksna dejavnost.

Dawsonova in Guare (2004, v Hudoklin, 2011: 180) sta pri oblikovanju načrtovanja pomoči opredelila področja izvršilnih funkcij, kot so inhibicija odzivanja, delovno pomnjenje, čustvena kontrola, ohranjanje pozornosti, začenjanje z aktivnostjo, načrtovanje in >

postavljanje prioritet, organizacija, upravljanje s časom, na cilj usmerjeno vztrajanje, prožnost in metakognicija.

Osnovni procesi izvršilnih funkcij, ki vplivajo na učno učinkovitost, so načrtovanje in zastavljanje ciljev, organiziranje, postavljanje prioritet, pomnjenje, prožno menjavanje in samospremljanje ter preverjanje. Primanjkljaji na področju izvršilnih funkcij vplivajo med drugim tudi na učinkovitost pri bralnem razumevanju in učenju. Goldfus (2008, v Hudoklin, 2011: 180) pravi, da primanjkljaji na področju izvršilnih funkcij, povezanih s pozornostjo, vplivajo na težave pri organizaciji gradiva, izbiri prave strategije in prilagajanju okoliščinam. Težave se pojavljajo tudi pri preusmerjanju pozornosti z enega mesta na drugega in delitvi pozornosti. To pomeni, da imajo učenci težave z gradivi, v katerih so podatki prikazani na različne načine, z iskanjem in s primerjanjem podatkov iz več gradiv ter z gradivi iz različnih virov.

Bralna pismenost je kompleksna dejavnost, pri kateri je treba načrtovati svoje delo (kje priti do ustreznih informacij in kako), poiskati v virih ključne informacije, jih povezati med seboj in jih organizirati na novo. Dobro razvite izvršilne funkcije so torej pomemben del bralne pismenosti. Zato je pomembno, da vse učence, še posebno pa tiste, ki imajo težave na področju izvršilnih funkcij, opolnomočimo za čim bolj samostojno in uspešno delovanje. Z razvijanjem teh veščin lahko vplivamo na izboljšanje njihove bralne pismenosti. Še posebej bi rada izpostavila nekatere izmed izvršilnih funkcij, za katere menim, da so posebno pomembne.

Delovno pomnjenje je sposobnost ohranjanja informacij v spominu med opravljanjem neke naloge. Pri

Pri učenju iz različnih gradiv je nujno, da ovrednotimo in po potrebi vključimo nove informacije v obstoječo mrežo.

tem naj bi učenec vključeval informacije iz preteklih izkušenj in hkrati uporabil podatke iz dejanskih okoliščin ali predvidevanja prihodnosti. Pri načrtovanju pomoči na tem področju uporabljamo pripomočke za shranjevanje informacij in strategije, ki vsebujejo namige.

Vzdrževanje pozornosti pomeni ohranjanje pozornosti v neki okoliščini in nalogi kljub motečim dejavnikom, utrujenosti ali dolgočasju. Pri izvajanju pomoči stremimo, da se učenec nauči vztrajati in ohranjati pozornost daljši čas kot pred izvajanjem treninga.

Načrtovanje pomeni sposobnost ustvariti načrt za doseg cilja ali dokončanje neke dejavnosti. Pri tem mora učenec sprejeti odločitve, kaj je pomembno in kaj ne.

Učence na to navajamo načrtno in jim pri tem pomagamo z delitvijo kompleksnejših nalog na manjše, jasno opredeljene dele.

Organizacija je sposobnost urejanja ali razvrščanja podatkov v skladu s sistemom oziroma zahtevami. Pri načrtovanju pomoči na tem področju učence učimo strategij organiziranja in razvrščanja informacij. Pri delu z različnimi gradivi jih opozarjamo na razne načine predstavitev informacij in sheme za urejanje podatkov ter jih spodbujamo k razvijanju lastnih sistemov, ki so odvisni tudi od posameznikovega učnega stila.

V cilj usmerjeno vztrajanje pomeni sposobnost imeti cilj, ki mu sledimo do njegovega doseganja ne glede na moteče dejavnike in druge interese. To je potrebno predvsem takrat, ko je naloga obsežnejša, imamo veliko gradiv, vendar vztrajamo, dokler ne dobimo vseh informacij, ki jih potrebujemo.

Prožnost je sposobnost prilagajanja okoliščinam, kadar naletimo na ovire, nove informacije ali napake. Pri učenju iz različnih gradiv je nujno, da ovrednotimo in po potrebi vključimo nove informacije v obstoječo mrežo. Pomembno je, da počasi stopnjujemo težavnost nalog, učencem zagotovimo oporo in jih spodbujamo, kadar naletijo na težave, ter jih ob tem naučimo, kako si lahko pomagajo sami.

Metakognicija je sposobnost opazovati sebe pri načinu reševanja naloge. Pomembno je, da učencem predstavimo možnosti spremljanja samega sebe med delom in vrednotenja lastnega napredka. To je še posebno pomembno področje, saj učence učimo, da stalno preverjajo in vrednotijo svoje delo. Ta način dela jim bo pomagal pri usvajanju posameznih strategij učenja in izbiri ustrezne strategije glede na nalogo, ki jo imajo, pa tudi pri izdelovanju obsežnejših samostojnih nalog (povzeto po Hudoklin, 2011).

Vse naštejeve veščine so pomembne tudi pri načrtnem učenju bralnih učnih strategij, ki vplivajo na učinkovitost učenja in dobro bralno pismenost, zato je pomembno, da njihovo urjenje zavestno umeščamo v pouk in učence ozaveščamo, kaj počnemo in zakaj.

Sodelovanje v raziskavi učinkov treninga izvršilnih funkcij

Kmalu po vključitvi v projekt Opolnomočenje učencev z izboljšanjem bralne pismenosti in dostopa do znanja smo dobili povabilo za sodelovanje v raziskavi Mateje Hudoklin. Ukvarja se s proučevanjem izvršilnih funkcij in njihovim vplivom na šolsko uspešnost, še poseb-

no pri učencih s primanjkljaji na posameznih področjih učenja. Zaradi pogostega sovpadanja težav na področju izvršilnih funkcij s težavami zaradi primanjkljajev na posameznih področjih učenja se je odločila, da učencem z disleksijo, ki imajo slabo razvite izvršilne funkcije, šola v okviru dodatne strokovne pomoči (DSP) ponudi tudi trening teh funkcij. Raziskava se nam je zdela zanimiva, zato smo se s soglasjem staršev predlaganih učencev odločili, da bomo sodelovali v njej.

V raziskavo je bilo glede na načrtovani vzorec vključenih nekaj naših učencev in dve izvajalki dodatne strokovne pomoči. V vzorec so bili zajeti učenci četrtega in petega razreda, ki so usmerjeni v program s prilagojenim izvajanjem in z dodatno strokovno pomočjo zaradi primanjkljajev na posameznih področjih učenja. Učenci so bili predhodno testirani: izmerjene so bile posamezne sposobnosti učenca in natančno opredeljene najbolj izrazite težave na področju izvršilnih funkcij. Na srečanju izvajalk z Matejo Hudoklin smo se (glede na dobljene rezultate) dogovorile, na katera področja bo usmerjen trening, in se dogovorile za postopek treninga posameznih funkcij. Z rezultati testiranja in načrtovanim treningom smo seznanili starše in učiteljice. Učiteljice smo prosili, da učence na enak način kot ga uporabljamo izvajalke na urah dodatne strokovne pomoči, usmerjajo in spodbujajo tudi v razredu (npr. beleženje domačih nalog - z učencem smo se dogovorili za spremljanje, ki je bilo zanj najustreznejše). Dogovorjeni način je učenec uporabljal tudi pri pouku in tako čim bolj utrjeval njegovo uporabo. O vsem so bili obveščeni tudi starši.

Trening smo izvedli na tridesetih srečanjih, o izvedenih dejavnostih pa smo izvajalke dodatne strokovne pomoči pisale dnevnik. To so bile večinoma krajše dejavnosti, ki smo jih izvajale na vsakem srečanju, da bi se posamezne dejavnosti čim bolj utrdile in avtomatizirale. Z vprašalniki za starše in učitelje ter s ponovnim testiranjem smo spremljali napredek pri posameznih veščinah. Podatke smo zbrali takoj po končani izvedbi treninga in nekaj mesecev kasneje - ob koncu leta.

Rezultati raziskave bodo objavljeni v doktorski nalogi Mateje Hudoklin, sama pa sem pri delu opazila nekatere spremembe, zaradi katerih menim, da je trening izvršilnih funkcij smiselno vključevati v pouk.

Delala sem z učencem petega razreda, ki ima pet ur dodatne strokovne pomoči na teden zaradi primanjkljajev na posameznih področjih učenja in govorne jezikovne motnje. Deček je bil pri svojem delu precej

nesamostojen, težko se je lotil dela, saj je potreboval stalno vodenje. Težave so bile tudi pri rednem opravljanju nalog in prinašanju šolskih potrebščin v šolo. Zaradi govorne jezikovne motnje je njegovo razumevanje prebranega slabo, prav tako pogosto slabo razume navodila in predavano snov. Slabši je tudi priklic besed, kar ga ovira pri odgovarjanju na vprašanja, obnovi besedila in samostojnem pisanju besedil.

Eden od ciljev moje pomoči je bil naučiti učenca, kako naj se loti naloge, ne da bi ga stalno verbalno vodila. S tem sem želela povečati njegovo samostojnost in tudi učinkovitost. Izdelala sva kartončke, na katerih je imel napisan potek reševanja (preberi navodilo, povej kaj moraš narediti, reši nalogo, preglej, če si naredil vse). Tako je lahko ob vsakem trenutku preveril, pri katerem koraku je in kaj sledi. Ob redni uporabi kartončka se je njegova samostojnost zelo povečala, vedno bolje pa je tudi reševal naloge. Sčasoma je vedno manj uporabljal

Eden od ciljev moje pomoči je bil naučiti učenca, kako naj se loti naloge, ne da bi ga stalno verbalno vodila. S tem sem želela povečati njegovo samostojnost in tudi učinkovitost. Izdelala sva kartončke, na katerih je imel napisan potek reševanja.

kartonček, če pa je bilo treba, se je lahko vrnil in preveril pravilnost svojega dela. Navodila za delo so bila tako splošna, da jih je lahko uporabljal pri vseh predmetih, zato je bila tudi zapomnitev korakov boljša. S tem načinom so bili seznanjeni tudi učiteljica in vzgojitelji v domu, kjer so ga spodbujali, da je uporabljal isti način dela, kot sva ga midva v šoli. Večja samostojnost je vplivala na njegovo samozavest. Vedno bolj je bil prepričan, da zmore opraviti nalogo in da ve, kako naj se je loti. Pri novih nalogah in individualnem delu sem vztrajala, da je navodila vedno razložil glasno, da sem lahko preverjala pravilnost razumevanja, v razredu in pri domačem delu pa je opravil premislek, kaj naloga zahteva od njega.

Večjo samostojnost pri delu sta opazili tudi učiteljica in vzgojiteljica. Učenec je postal bolj samozavesten, saj je bil pri samostojnem delu uspešnejši, vedel je, kako naj se loti dela. Različne opomnike, ki sva jih izdelala, je samostojno uporabljal tudi po koncu trideseturnega treninga. To je bilo le eno od področij dodatne strokovne pomoči. Učenec ima izrazite primanjkljaje na več področjih in z delom nadaljujeva tudi v letošnjem letu, čeprav raziskava ne poteka več.

Pri sodelovanju v raziskavi se mi je utrdilo prepričanje, da je pomembno, da učencem pomagamo tako, da jih sistematično navajamo na uporabo strategij, >

s katerimi si lahko pomagajo pri branju in učenju. Pri treningu strategij jih običajno vodimo verbalno in imamo korake nekje napisane (v zvezku, na plakatu). Učence, ki imajo več težav, navajamo na opornike, s katerimi si pomagajo. Spodbujamo jih, da jih uporabljajo, kadar jih potrebujejo in dokler jih potrebujejo. Prav tako jim lahko pomagamo, da si izdelajo različne načrte (npr. časovni raspored učenja, raspored dela v popoldanskem času, opis postopka v obliki korakov). Tako se vsi lahko učimo načrtovanja, pri učencih, ki imajo težave na posameznem področju pa je zelo smiselno vztrajati pri uporabi načrtov. Pomagamo jim pri izdelavi in preverjamo, ali sledijo načrtom in kako napredujejo. Tovrstna pomoč nam ne vzame veliko časa, pomembno pa je, da redno pre-

verjamo in vztrajamo pri uporabi toliko časa, kolikor ga potrebujejo učenci, da neko večščino usvojijo in jo avtomatizirajo.

Sklep

Izvršilne funkcije so večščine, ki so prisotne v vseh stopnjah procesa učenja. Vključene so v vse učne strategije, tudi v bralne. Njihova dobra razvitost vpliva na učinkovitost bralnega razumevanja. Zato je pomembno, da jim med poukom namenimo večjo pozornost in jih zavestno razvijamo ob vsakodnevnem delu. Tako pomagamo učencem izboljšati bralno pismenost in učinkovitost učenja. <

Strokovni viri in literatura

1. Hudoklin, M. (2011). Strategije poučevanja in pomoč učencem s težavami na področju samoregulacije in izvršilnih funkcij. V: *Učenci z učnimi težavami: pomoč in podpora*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
2. Pečjak, S., Gradišar, A. (2012). *Bralne učne strategije*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
3. *Poučevanje branja v Evropi: okoliščine, politike in prakse* (prevod Ljudmila Ivšek) (2011). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.